

INHOUD

Inleiding	7
1. Van grip op ontwikkeling naar vertrouwen in variatie en het versterken van de pedagogische basis	21
2. Van reguliere kinderopvang naar passende kinderopvang	37
3. De overgang van voorschool naar basisschool	51
4. Wat is er aan de hand bij de overgang van groep 2 naar groep 3?	63
5. Positieve gedragsondersteuning	77
6. Samen bruggen bouwen	91
7. Normaliseren in de opvang en het onderwijs: meekomen en jezelf kunnen zijn	105
Slot	115
Over de auteurs	121

INLEIDING

In 1995 schreef Mirjam Schöttelndreier het boek *Monsters van kinderen, draken van ouders*, een veelbetekenende titel. Het boek richtte zich vooral op kinderen die we 'prinsjes en prinsessen' zijn gaan noemen, en het bijbehorende oudergedrag. Toch zijn er in 1995 ook al signalen dat er opvoedingsonzekerheid is bij ouders: de gezinnen worden kleiner en de focus op en verwachtingen van de kinderen worden groter. En er zijn vaak geen oma's en opa's of buurvrouwen in de buurt om te helpen bij een driftige peuter.

Hoewel er dus al eerder signalen waren over problemen met kinderen en ouders, horen we de laatste tijd bij verschillende kinderopvangorganisaties en scholen dat een deel van de jonge kinderen 'onbegrepen gedrag' vertoont. Als er in een groep met zestien peuters bijvoorbeeld twee kinderen met druk en verstorend gedrag zijn, dan is dat voor de groepsleiding een behoorlijke opgave. In de praktijk gaat het echter om meer dan twee kinderen. Als je met professionals uit de kinderopvang en het onderwijs spreekt, vertellen zij over een toename van dergelijk gedrag.

Met onbegrepen gedrag bedoelen we dat kinderen meer dan gemiddeld druk zijn, ongeconcentreerd, zich misdragen en de boel afbreken. 'Onbegrepen' heeft betrekking op het idee dat dit niet direct verklaarbaar is voor de professionals. Het gedrag of de ontwikkeling van de kinderen leidt niet direct tot een verwijzing naar een medisch kinderdagverblijf.

Inmiddels wordt dit ook in landelijke monitors gesignaleerd. Uit de Landelijke Kwaliteitsmonitor Kinderopvang (2017-2022) blijkt dat medewerkers in de peuteropvang een stijging signaleren van het aantal kinderen in de groep met een zorgbehoefte. Waar tussen 2017 en 2019 gemiddeld een derde van de kinderen behoefte had aan extra taalondersteuning, wordt over 2021-2022 gerapporteerd dat dit bijna de helft van de kinderen betreft. Ook is het aantal kinderen met gedragsproblematiek en overige zorgbehoeften gestegen (zoals zindelijkheid of een moeilijke thuissituatie). Mogelijk spelen de wachtlijsten, beleidsmatige aanpassingen in de jeugdzorg en de opgelopen achterstanden in de coronaperiode hierin een rol (Romijn et al., 2023).

Ook in Vlaanderen zijn dergelijke signalen waargenomen. Paul Verhaeghe schrijft in zijn boek *Onbehagen* (2023, p. 236): "Voor Vlaanderen valt de stijging inderdaad het meeste op bij het aantal kleuters dat bijzonder onderwijs nodig heeft, wat veel deskundigen als

hoogst onrustwekkend beschouwen. In absolute aantallen: 1986 kleutertjes in september 2017, het volgend jaar zijn dat er 2140, in september 2019 stijgt het cijfer naar 2325, in september 2020 naar 2406, en bij de laatste telling in september 2021 zijn het 2644 kleuters. Voor de aard van de problemen kunnen we te rade bij de Vlaamse Centra voor Leerlingbegeleiding (CLB), zij het alleen in het geval van oudere kinderen. Maar ook hier zijn er sterke toenames. Bij de groep waar de alarmbel 'Verontrusting' afgaat – dat wil zeggen de ontwikkelingskansen en/of de integriteit van minderjarigen worden ernstig bedreigd – lopen de absolute aantallen in vijf jaar op van 2367 naar maar liefst 10.689! (...) het gaat dan om angst-, stemmings-, of persoonlijkheidsproblemen, met daarin een sterke toename van zelfverwonding.”

In de Kennisrotonde (2019) werd gevraagd of leerkrachten in het basisonderwijs sinds 2010 meer lastig en ongewenst gedrag van leerlingen ervaren. Als antwoord kwam naar voren dat het percentage leerlingen met (diverse) ondersteuningsbehoeften, waaronder op het gebied van gedrag, dat leerkrachten gemiddeld in hun groepen zeggen te hebben, sinds 2013 stabiel is (20-25%) (Smeets et al., 2019). Wel koppelt ruim de helft van de leerkrachten in het basisonderwijs de invoering van passend onderwijs in 2014 aan toegenomen werkdruk. Die werkdruk verklaren zij onder meer door een toename van leerlingen met gedragsproblemen in het regulier onderwijs. Leerkrachten vinden gedragsproblemen het moeilijkst om mee om te gaan en dat speelt mee in de beleving. In Nederland wordt niet bijgehouden hoeveel leerlingen in het basisonderwijs gedragsproblemen hebben. Of er daadwerkelijk meer leerlingen in het basisonderwijs lastig en ongewenst gedrag vertonen, is dus niet vast te stellen. Echter, ongeacht het gegeven of het aantal leerlingen met lastig en ongewenst gedrag in het basisonderwijs nu daadwerkelijk is toegenomen of niet, in de beleving van veel leerkrachten lijkt hier wel degelijk sprake van te zijn (Kennisrotonde, 2019). Wat betreft de verklaring biedt de Kennisrotonde dan ook twee sporen: óf er is daadwerkelijk een toename van leerlingen met lastig en ongewenst gedrag, óf de toename berust op de beleving van leerkrachten.

Het lijkt erop dat er nog geen samenhangend onderzoek is gedaan naar deze verschijnselen. Het gaat eerder om signalen, maar die zijn wel op verschillende plekken waarneembaar.

OORZAKEN VOOR ONBEGREPEN GEDRAG

De signalen waarnemen is één, maar het zoeken naar verklaringen is een tweede. Over de verklaringen voor de toename van het onbegrepen gedrag tasten we nog in het duister. Het is de vraag of er één verklaring of één eenduidige reden is; misschien zijn er verschillende verklaringen.

Een van de oorzaken waar we direct aan denken is de coronapandemie. De beperkende maatregelen waren er van maart 2020 tot februari 2022. Het lijkt misschien al heel lang geleden, maar feitelijk is het nog maar twee jaar geleden. Kinderen kunnen last hebben gehad van corona doordat zij niet met andere kinderen konden spelen, of veel thuis hebben gezeten, misschien hebben ze te weinig beweging gehad en is hun motorische ontwikkeling vertraagd. Maar het kan ook zijn dat ouders de stress vanwege de coronamaatregelen hebben overgedragen op hun kinderen. Op basis van de gesprekken die er waren met professionals in het kader van de NPO-maatregelen blijkt dat kinderen op allerlei manieren effecten hebben ondervonden van de coronamaatregelen. Kinderen hebben minder buiten gespeeld, hebben zich minder kunnen spiegelen aan andere kinderen. Een schoolleider vertelde bijvoorbeeld dat bij sommige kinderen de spieren minder goed waren ontwikkeld doordat ze minder konden spelen en klauteren. Daardoor kostte het deze kinderen meer moeite om rechtop te blijven zitten.

Toch is het maar de vraag of de beperkende coronamaatregelen op dit moment nog steeds leiden tot ander gedrag. In de hiervoor aangehaalde onderzoeken (uit Nederland en Vlaanderen) zien we bovendien dat de ontwikkeling al gaande was voordat de coronapandemie uitbrak.

In de beantwoording van de eerdergenoemde vraag van de Kennisrotonde (2019) worden ook verschillende verklaringen genoemd voor de (ervaren) toename van leerlingen die probleemgedrag vertonen: “de complexe maatschappij die een groot beroep doet op communicatieve en sociale vaardigheden, de druk om te presteren, het toegenomen aantal diagnoses, de toegenomen (ervaren) werkdruk en de neiging van leerkrachten om gedrag van alle leerlingen negatiever te beoordelen naarmate er meer leerlingen in de groep zitten die gedragsproblemen vertonen” (Kennisrotonde, 2019, p. 1).

In deze inleiding stippen we nog enkele mogelijke verklaringen aan.

Kinderen van vluchtelingen. Een verklaring die we horen bij kinderopvangpartijen is dat er meer kinderen met een vluchtelingenachtergrond zijn die ook trauma's hebben. Denk bijvoorbeeld aan kinderen uit oorlogsgebieden of kinderen met een ongelukkige migratiegeschiedenis. Beelden uit het verleden kunnen zich uiten in gedrag en het kan verstorend zijn voor de ontwikkeling van de groep. Illustratief hiervoor is dat boeken over trauma-sensitief opvoeden, zoals *Lesgeven aan getraumatiseerde kinderen* (Coppens et al., 2024) momenteel verschillende herdrukken beleven. Naast kinderen van vluchtelingen zijn er door heel Nederland ook kinderen van arbeidsmigranten in de kinderopvang en in het onderwijs. Natuurlijk doet iedereen enorm zijn best om de kinderen zo goed mogelijk op te vangen. Het is echter de vraag of een migratie bij kinderen altijd vlot en zonder belemmeringen in de ontwikkeling verloopt. Een migratie naar een ander land, met een andere cultuur en taal, kan voor kinderen vervreemdend zijn. Stel je even voor hoe dat moet voelen voor een kind van 5

jaar: het is helemaal niet leuk om in een klas te komen waar niemand jouw taal spreekt en waar er heel andere gewoonten zijn. Aan de andere kant is het voor kinderopvang en scholen steeds meer een uitdaging om het gesprek over opvoeding, ontwikkeling en onderwijs op een goede manier te voeren, als de ouders heel verschillende talen spreken.

In totaal telde Nederland begin 2022 bijna 1,4 miljoen jongeren met een niet-Nederlandse achtergrond. Van deze jongeren hadden er zeven op de tien (980 duizend) een achtergrond buiten Europa (CBS, Jaarrapport Jeugdmonitor 2022).

Ouders. Een andere mogelijke verklaring voor de toename van onbegrepen gedrag bij kinderen is het gedrag van ouders. Als je in gesprek gaat met professionals uit opvang en onderwijs die dagelijks te maken hebben met ouders van jonge kinderen, hoor je hen ook wel eens verzuchten: eigenlijk zou een opvoedcursus voor de ouders nodig zijn. Opvoeding kent tegenwoordig steeds minder vanzelfsprekendheden, continuïteit en structuur. Er zijn zelfs ouders die hun kinderen geen grenzen meer stellen; ze vinden dat kinderen het vooral leuk moeten hebben ('het woordje nee wordt niet meer gebruikt'). Daardoor zijn de kinderen minder weerbaar. In de groep zet dat gedrag zich voort en kunnen ze bijvoorbeeld niet op hun beurt wachten. Er moet dan eerst gewerkt worden aan de executieve functies.

Er is kennelijk een toenemende opvoedingonzekerheid bij ouders. Zo wordt er in algemene zin geconstateerd dat er minder of geen sociale cohesie is. Als het goed gaat, zouden ouders kunnen terugvallen op een netwerk (bij familie of in de buurt), maar dat gebeurt minder of het is er niet. In coronatijd zijn de contacten in het netwerk ook minder geworden. Wellicht is daar blijvende schade ontstaan.

Daarnaast is er met name sinds corona, maar ook door de kinderopvangtoeslagenaffaire, minder vertrouwen in instellingen. Dat begint al bij het consultatiebureau, maar het zet zich voort in verminderde deelname aan kinderopvang en gesprekken met de school. Ouders willen bijvoorbeeld niet dat gegevens van hun kind worden overgedragen aan de basisschool – en ze zijn goed geïnformeerd over de privacyregels. Je ziet het ook aan de verminderde deelname aan de inenting tegen kinkhoest en andere volksziekten.

Nog een andere factor die een rol zou kunnen spelen betreft scheidingen. Begin 2020 woonden de ouders van twee op de tien minderjarige kinderen (ruim 700 duizend kinderen van de 3,3 miljoen) niet samen. Bij nuljarigen was dit bij één op de tien het geval en bij 17-jarigen bij drie op de tien (Jaarrapportage Jeugdmonitor, 2022).

Niet iedere scheiding is een vechtscheiding, maar een scheiding geeft voor gezinnen en kinderen doorgaans wel heel veel onrust en angsten. Het aantal echtscheidingen is de laatste tien jaar gedaald. Tussen 2012 en 2022 daalde het aantal scheidingen waarbij min-

derjarigen waren betrokken van 18.814 naar 12.117. In 2022 waren 21.982 minderjarige kinderen bij de echtscheiding van hun ouders betrokken. In 2021 ging het om 24.334 minderjarigen (website NJi, 8 april 2024, op basis van Centraal Bureau voor de Statistiek, 2023). Als er sprake is van een vechtscheiding, dan komt de Raad voor de Kinderbescherming in beeld. In 2022 heeft de Raad voor de Kinderbescherming bij 4.007 kinderen een gezags- en omgangsadvies uitgebracht. In 2021 ging het om 4.831 adviezen (NJi, 8 april 2024).

Toch zijn er al langer echtscheidingen. Voor sommige kinderen is dat stressvol, maar het is de vraag of het na 2017 in toenemende mate tot onbegrepen gedrag heeft geleid.

Prestatiedruk. Hoewel de discussie over prestatiedruk zich meer lijkt te richten op tieners, zijn er ook geluiden over prestatiedruk bij peuters en kleuters. Het gaat dan om de druk die gevoeld wordt bij kleuters, bijvoorbeeld bij de overgang naar groep 3. Met de toegenomen aandacht voor 'basisvaardigheden' zou die prestatiedruk wel eens kunnen toenemen. Taal en rekenen worden heel belangrijk gevonden en soms wordt daarbij uit het oog verloren dat jonge kinderen vooral leren door te spelen. Het is niet uitgesloten dat sommige ouders ook al bezig zijn met het opbouwen van een ervarings-cv voor hun kind. Om deze stress de baas te kunnen, zijn voor kinderen faalangstrainingen ontwikkeld. Maar er is inmiddels ook een toenemend aantal scholen dat mindfulness aanbiedt.

We zien in de praktijk dat jonge kinderen nog moeten leren om te spelen. Spelen is leren, nadenken, uitgedaagd worden, plezier hebben met andere kinderen en nog veel meer. (...) preventie, bijvoorbeeld door de voorlichting aan en begeleiding van ouders, is hard nodig. (...) het onderwijs, zoals dat nu is ingericht, sluit onvoldoende aan bij wat kinderen in deze tijd nodig hebben: meer begeleidingstijd van pedagogisch medewerkers en leerkrachten. (...) de groepen en klassen moeten kleiner." (Ingezonden brief van Leonoor Philipsen-Jacquemijns uit Leiden in de Volkskrant, 27 juli 2024)

Bij De Kindertelefoon nemen kinderen vanaf 8 jaar al contact op over stress; bij 79% daarvan gaat het om meisjes. Een artikel op de website vermeldt dat stress vaak al op jonge leeftijd speelt en dat de druk toeneemt zodra kinderen op de middelbare school zitten. De kinderen en jongeren die contact opnemen met De Kindertelefoon zoeken vooral naar tips om met stress om te gaan of stress te verminderen. Opvallend daarbij is dat kinderen en jongeren vertellen dat ze naast druk vanuit school, ook stress ervaren door de druk die hun ouders aan hen opleggen. Op de website wordt ook hoogleraar ontwikkelingspsychologie Eveline Crone van de Erasmus Universiteit Rotterdam geciteerd: "De toegenomen prestatiedruk en drang naar perfectionisme is een internationale trend; deze druk komt zowel vanuit

ouders als vanuit de samenleving en de media. Jongeren willen aan alle verwachtingen voldoen, maar dat is niet haalbaar. Dit heeft gevolgen voor het mentale welzijn van jongeren. Er is een reset nodig in de druk die op jongeren wordt gelegd en dat begint bij goed naar ze te luisteren.” (Kindertelefoon, 10 november 2022)

Armoede. Ook armoede zou een mogelijke verklaring kunnen zijn. Armoede in gezinnen is niet alleen een gebrek aan geld, het geeft in gezinnen ook voortdurende stress. Het kan gaan om gezinnen waar de ouders bijvoorbeeld meerdere banen hebben om voldoende inkomen te genereren. Uit onderzoek van Unicef (Rees et al., 2023) bleek dat ongeveer één op de acht kinderen in Nederland opgroeit in armoede. Volgens Nederlandse hulpverleningsinstanties is dat zorgelijk omdat zij het aantal hulpvragen zien toenemen (Stichting Armoedefonds, 2023). Door geldzorgen thuis of door met een lege broodtrommel naar school te moeten, kunnen kinderen niet goed meedoen, en het leidt bovendien tot concentratieproblemen. Het ministerie van OCW heeft daarom schoolmaaltijden gestimuleerd. Armoede gaat over veel meer dan alleen een gebrek aan geld. Opgroeien in armoede kan verschillende leefdomeinen van het kind beïnvloeden zoals schoolprestaties, de sociale relaties die het opbouwt en de fysieke en mentale gezondheid. Nederlandse kinderen die opgroeien in armoede en problemen thuis, geven hun leven een 5,5, bij een 7,5 als gemiddeld cijfer (Kinderombudsman, 2017).

Gebruik van digitale hulpmiddelen. Een ander aandachtspunt is wellicht het gebruik van mobieltjes. Je hoeft geen expert te zijn om te zien dat ouders veel op hun smartphone zitten en daardoor minder interacteren met hun kind. In een artikel op wij.nl is te lezen: “Social media, werkmail en een snelle online boodschap trekken met gemak de aandacht weg bij de baby. Dit zogenaamde phubbing – een combinatie tussen phone en snubbing, oftewel afpoeieren – heeft bovendien een negatief effect op de interactie tussen ouders en kinderen. Het blijkt dat door het gebruik van mobiele telefoons de zogenaamde ‘responsiviteit’ van ouders duidelijk vermindert. Dat kan zijn: snel reageren op een signaal dat je kind je nodig heeft, je kind troosten als hij overstuur is, beschikbaar zijn voor interactie zoals een lach en je kind begeleiden in acties die de ontwikkeling stimuleren.” (Tromp, 2023). Daarnaast worden kinderen al jong voor een scherm gezet om ze stil te houden. Dat is allemaal tijd die kinderen op een andere manier hadden kunnen besteden, door te bewegen of te spelen met andere kinderen.

De Amerikaanse hoogleraar Haidt (2024) schreef het boek *Generatie angststoornis*. Hij legt een verband tussen het gebruik van mobiele apparatuur en de (mentale) gezondheid van kinderen en tieners. Hij stelt dat er twee ontwikkelingen gaande zijn die samen een soort giftige cocktail zijn. Aan de ene kant worden kinderen beschermd voor risico's en spelen ze minder buiten. Aan de andere kant worden kinderen eigenlijk te weinig beschermd tegen de digitale wereld. Haidt geeft vier adviezen:

1. geen smartphone voordat een kind naar de middelbare school gaat;
2. geen sociale media voordat een kind 16 jaar is;
3. telefoonvrije scholen;
4. veel meer spel zonder toezicht en meer zelfstandigheid in de kindertijd.

Deze waarnemingen sluiten aan bij andere bronnen zoals Louv (2007), die stelt dat we kinderen meer in contact moeten brengen met de natuur, omdat ze te veel risicomidend worden opgevoed. En Karsten en Felder (2016) signaleren dat buitenspeelplaatsen steeds meer onder druk staan, en dat kinderen meer binnen dan buiten spelen. Dit jaar zijn op verschillende scholen de mobiele telefoons verboden. Scholen melden dat dit wel degelijk effect heeft op het sociaal gedrag van de kinderen.

Aandacht voor het kind is belangrijk voor het gevoel van hechting en vertrouwen. Maar het verminderen van de schermtijd heeft ook een positieve invloed op de ontwikkeling van het kind. In een artikel op wijn.nl wordt gesteld: "De eerste 1000 dagen (inclusief zwangerschap) zijn belangrijk voor de hechting maar ook voor de ontwikkeling van het brein. In die periode eindeloos praten, boekjes lezen, liedjes zingen, in verbinding zijn, is super vormend en pakt later positief uit voor je kind." (Tromp, 2023) Als kinderen om aandacht vragen en er herhaaldelijk niet gereageerd wordt, haken ze af. Dat kunnen ze op verschillende manieren doen: sommigen trekken zich meer terug, anderen zullen hun best blijven doen om steeds meer aandacht te trekken en vertonen daarbij mogelijk ook steeds extremer gedrag. Het kan goed zijn dat druk gedrag een schreeuw om aandacht is.

Tolerantie van gedrag. Nog een andere verklaring zou kunnen zijn dat we minder tolerant zijn bij 'onbegrepen gedrag'. Kinderen worden misschien wel erg snel onrustig of druk genoemd. Gedrag wordt sneller dan voorheen als afwijkend, ongewenst of onacceptabel ervaren en daardoor worden niet-medische problemen zoals extra ondersteuningsbehoeften vaker benoemd en behandeld als medische aandoeningen (Raad voor Volksgezondheid en Samenleving, 2017). Niet elk kind dat grenzen opzoekt, heeft een gedragsprobleem (Kenniscirkel, 2019). Het is dan ook de vraag of we daar wel een goed beeld van hebben: praten we het elkaar niet aan?

Hoex (2023) stelt zichzelf dan ook de volgende vragen:

- Gaat het werkelijk minder goed met onze kinderen; is hun gedrag veranderd in het voorgaand decennium?
- Wat is de pedagogische draagkracht van reguliere kinderopvang en onderwijs?
- Wat kunnen we zeggen van de pedagogische opvoedrelatie bij ouders? Zijn daar ontwikkelingen in?
- Hoe bouwen wij aan een werkelijk inclusieve samenleving als we nieuwe mogelijkheden creëren om binnen basisvoorzieningen een excluderend aanbod te organiseren op de noemer van 'inclusieve opvang'?

Eigenlijk zouden deze vragen onderwerp van onderzoek moeten zijn.

Een verklaring kan zijn dat wij steeds meer gedrag afwijkend zijn gaan noemen. Daarom wordt in het kader van de jeugdhulp ook gesproken van normalisering en demedicalisering. Bert Wienen (2023) maakt hier een punt van en vindt dat we te veel labelen en meer moeten kijken wat het kind nodig heeft. Daarnaast is het belangrijk meer naar de context te kijken. Zou het zo kunnen zijn dat we steeds minder tolereren van ouders en kinderen? En leidt het labelen van gedrag niet tot steeds meer problemen? Zijn de normen wellicht verschoven in de afgelopen jaren? Dat is moeilijk te bepalen.

Te vroeg geboren. Een andere verklaring is mogelijk de verandering in ondersteuning bij te vroeg geboren kinderen. Een zwangerschap duurt normaal 37 tot 42 weken. Een bevalling na een zwangerschap van minder dan 37 weken noemen we een vroeggeboorte. Deze kinderen noemen we ook wel prematuur. Baby's die voor 24 weken zwangerschap worden geboren, overleven de geboorte vaak niet. Als een baby de geboorte wel overleeft, is de behandeling gericht op het zich zo fijn mogelijk laten voelen in plaats van overleven. Elk jaar bevallen in Nederland ongeveer 160.000 vrouwen. Hiervan bevallen ongeveer 12.000 vrouwen (zo'n 7%) na een zwangerschap van minder dan 37 weken. Daarvan zijn er ongeveer 2.400 vrouwen (zo'n 1,5%) die bevallen na minder dan 32 weken zwangerschap.

Na 24 weken zwangerschap komt de baby in een couveuse op de neonatologie-afdeling. Iets meer dan de helft van de vroeggeboren kinderen overleeft dit. Bij elke week die daarbij komt, stijgt de kans dat de baby het overleeft. Na 26 weken is dit al 71%, na 27 weken 80% tot 90% en na 28 weken zelfs 95% (www.umcg.nl/-/vroeggeboorte).

Om meer van deze allerkleinsten te redden, werd in 2010 de officiële richtlijn voor het behandelen van te vroeg geboren baby's versoepeld. De grens werd verlaagd van 26 naar 24 weken. Deze kinderen hebben echter nog altijd een hoog risico op neonatale complicaties en een verhoogde kans op ontwikkelingsstoornissen op latere leeftijd.

De vraag is of kinderen die na 24 tot 26 weken zwangerschap worden geboren niet toch neurologische schade oplopen, die later bij de kinderopvang en op school tot uiting komt. Een grote groep neonatologen deed onderzoek naar de ontwikkeling van te vroeg geboren kinderen en stelde het volgende vast: "Van de kinderen van 24 weken had 20% milde en 20% matige tot ernstige beperkingen. Van de kinderen geboren na 25 weken had 17% milde en 12% matige tot ernstige beperkingen. Van de kinderen die na 24 weken zwangerschap geboren werden in het eerste jaar na invoering van actieve opvang en behandeling in Nederland en die op 2-jarige leeftijd nog in leven waren (46%), was ruim de helft zonder beperkingen. Dat is vergelijkbaar met kinderen geboren na 25 weken. Gerekend over alle kinderen van 24 weken bereikte 25% de leeftijd van 2 jaar zonder beperkingen." (Aarnoudse-Moens et al., 2017)

Ik ben geen medicus dus ik zit op glad ijs, en ik wil ook graag de juiste feiten gebruiken, maar het is wel de vraag wat de medici als aanvaardbare risico's zien. Het onderzoek van Aarnoudse-Moens betrof maar een kleine groep kinderen en het is daarmee de vraag of het effect echt goed gemeten is.

EEN MIX VAN FACTOREN

De opsomming hiervoor maakt duidelijk dat er verschillende verklaringen mogelijk zijn. Sommige verklaringen zijn terug te leiden tot maatschappelijke ontwikkelingen; ontwikkelingen die wellicht al langer gaande zijn. Andere zijn wellicht te herleiden naar beleidsveranderingen of technologische ontwikkelingen. In een online webinar gaf Marloes Kleinjan (Trimbos/UU, 2024) aan dat er wel degelijk vraagstukken zijn op het gebied van mentaal welbevinden van kinderen en tieners. Als mogelijke verklaringen voor mentale problemen noemde zij:

1. hoge verwachtingen vanuit de maatschappij;
2. niet goed toegerust zijn om om te gaan met emoties/stress (keuzes);
3. zorgen over de wereld (sluimerende stress);
4. meer bewustwording over mentale gezondheid.

Misschien zijn we met deze opsomming nog wel een verklaring vergeten, misschien is het juist de combinatie van factoren, misschien geldt niet iedere verklaring voor iedere groep kinderen .

WERKEN AAN OPLOSSINGEN

Het lijkt er in ieder geval wel op dat er tegenstrijdige ontwikkelingen gaande zijn. Met de ontwikkeling van inclusief onderwijs is het de bedoeling dat we steeds meer uitgaan van de diversiteit van kinderen en deze ook omarmen. Het is de bedoeling dat zo veel mogelijk kinderen dicht bij huis naar school gaan. Normalisering, preventie en demedicalisering worden genoemd als remedies om dit te realiseren. Tegelijkertijd wordt geconstateerd dat door kinderen meer afwijkend (onbegrepen) gedrag wordt vertoond. Daarnaast maken we ons ook zorgen over de dalende prestaties in het onderwijs in internationaal verband (PISA) en is er meer en meer aandacht voor prestaties in de basisvaardigheden. En we zien dat kinderen last hebben van prestatiedruk.

Het is belangrijk om eerst te begrijpen wat er eigenlijk aan de hand is. Dat is niet zo gemakkelijk. Hoewel Nederland redelijk klein is, zijn er toch veel lokale verschillen. In de ene stad of wijk beperken de uitdagingen zich wellicht tot prestatiedruk, in een andere plaats worden daar nog veel meer uitdagingen aan toegevoegd zoals armoede en criminaliteit in de buurt.

Toch willen we een voorzichtige poging wagen om oplossingen aan te dragen. Deze worden ook wel eens genoemd door professionals uit opvang en onderwijs. Wij bespreken verschillende denkrichtingen.

1. OPVOEDINGSONDERSTEUNING

Een gerichte aanpak die we geregeld horen noemen, is de inzet van opvoedingsondersteuning, gericht op ouders (en kinderen van ongeveer 1-4 jaar). Het zijn laagdrempelige programma's voor het signaleren van opvoedproblemen, het vroegtijdig onderkennen hiervan, het verwijzen en toeleiden naar bijvoorbeeld een VVE-groep. In bijeenkomsten wordt aan ouders informele, sociale, praktische en instrumentele steun geboden bij de opvoeding. Er wordt gewerkt aan het bevorderen van een stimulerende pedagogische en fysieke omgeving waarin jonge ouders steun ontvangen en ervaringen uitwisselen. In principe worden deze bijeenkomsten aangeboden door de centra voor jeugd en gezin (CJG). Het CJG heeft echter in iedere gemeente een andere vorm.

Bij de invoering van de voor- en vroegschoolse educatie (VVE) is de focus meer komen te liggen op de center-based programma's (de peuteropvang). De home-based programma's (zoals Instapje) zijn in sommige gemeenten uit beeld geraakt. Fukkink (2019) geeft aan dat meta-analytisch onderzoek laat zien dat 'combined programs' met zowel een center-based als een home-based component effectiever zijn dan programma's met slechts één component.

Allerlei programma's zoals Instapje (een leer- en spelprogramma voor gezinnen met een kind van 1 jaar, gericht op het verbeteren van de interactie tussen ouder en kind) en Opstapje (voor kinderen vanaf 1,5 jaar) zijn verdwenen omdat er in de kinderopvang VVE geboden wordt. Misschien is het zaak om dit nog eens te heroverwegen en meer aandacht te besteden aan de programma's waarin ook ouders meer betrokken zijn.

2. VERSTERKEN VAN DE PEDAGOGISCHE INFRASTRUCTUUR

Het voor velen bekende motto '*It takes a village to raise a child*' verwijst naar het belang van gemeenschappen die gezamenlijk kinderen opvoeden. Het Nederlands Jeugdinstituut (Hoex et al., 2022, p. 17) pleit daarom voor een stevige pedagogische basis, die als volgt wordt gedefinieerd: "De pedagogische basis bestaat uit de sociale relaties en de leefomgevingen van gezinnen die een bijdrage leveren aan de opvoeding en de ontwikkeling van kinderen en jongeren, en hen leren meedoen in de samenleving. De pedagogische basis speelt ook een rol voor ouders, zowel bij het maken van eigen keuzes in de opvoeding als voor hun eigen welbevinden. Om hen te steunen zijn basisvoorzieningen nodig die zich opstellen als medeopvoeders."

Het zou kunnen zijn dat de verbanden in lokale gemeenschappen verzwakt zijn, en dat er meer samenhang nodig is. Daarbij kunnen allerlei factoren een rol spelen: individualisering, minder deelname aan verenigingsleven, migratie, culturele verschillen, armoede, et cetera. De platformeconomie met veel digitale contacten draagt daar ook aan bij. Om te werken aan een sterke basis (en inclusie) pleiten de VNG en verschillende andere landelijke partners (2022) voor de ontwikkeling van een sterke basis. Dat wil men bereiken door middel van anders samenwerken, anders organiseren en anders opleiden en professionaliseren.

3. APARTE VOORZIENINGEN (OF NIET?)

Als reguliere scholen en kinderopvangorganisaties het niet redden met de ondersteuning van kinderen met onbegrepen gedrag, laten we dan in ieder geval zorgen voor goede voorzieningen voor deze kinderen. Bijvoorbeeld in kinderopvang-plusgroepen of plusklassen in de basisschool. In de kinderopvang is het overigens niet vanzelfsprekend dat er plusgroepen zijn. In het licht van de ontwikkeling naar inclusie is het overigens de vraag of dit een wenselijke oplossingsrichting is. Inclusief werken betekent dat er meer verschillende kinderen bij elkaar worden opgevangen: het wordt een meer diverse groep. Dan zouden we juist zoeken naar passende ondersteuning voor ieder kind binnen de groep.

Er bestaat echter nog wel een reflex in het veld om extra voorzieningen te creëren.

4. PROFESSIONALISERING

Nog een andere benadering is verdere professionalisering van medewerkers in opvang en onderwijs. Dat zou ook kunnen door het versterken van de ondersteuningsstructuur. Misschien is het verstandig om de professionalisering op het gebied van gedrag en specifieke ontwikkelingsvragen van kinderen te versterken. Op dit moment is het al ingewikkeld om de professionals van de jeugdhulp erbij te betrekken, maar wellicht is het tijd om hier opnieuw over na te denken.

5. VERANDEREN VAN DE ORGANISATIE VAN OPVANG EN ONDERWIJS

De organisatie van opvang en onderwijs is gebaseerd op een zekere efficiency: er is een beroepskracht-kind-ratio, maar als kinderen naar groep 1 gaan, gaan ze over van een groep van 16 naar een groep van 25 kinderen. De overgang van voorschool naar vroegschool en de overgang naar groep 3 is voor verschillende kinderen spannend. Na de invoering van passend onderwijs geeft 75% van de leerkrachten aan dat het aantal uren extra handen in de klas gelijk is gebleven of zelfs is afgenomen (Van der Woud et al., 2017). Zo'n 80% van de leerkrachten ervaart hiervan negatieve gevolgen in hun werk, zoals te weinig tijd en deskundigheid hebben om leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften te begeleiden, te weinig aandacht hebben voor leerlingen zonder extra ondersteuningsbehoefte en een negatieve invloed van leerlingen met gedragsproblemen op de hele groep (Van der Woud et al., 2017).

ONBEGREPEN GEDRAG BIJ JONGE KINDEREN

Een optie is om anders naar gedrag in de groep te kijken, zoals Wienen (2023) betoogt. Je zou ook kunnen pleiten voor het anders organiseren van onderwijs en opvang, met een andere verhouding kinderen-begeleider/leerkracht, bijvoorbeeld met meer onderwijsassistenten of ander ondersteunend personeel. In een tijd van personeelskrapte lijkt dat niet zo realistisch, maar het is wel het overdenken waard.

Dit zijn verschillende mogelijke benaderingen, maar als we niet precies weten wat de oorzaak van de toename aan ondersteuningsvragen is, is het ook moeilijk om te werken aan oplossingen. In deze bundel verkennen we het vraagstuk en mogelijke oplossingen.

DANK EN LEESWIJZER

Deze bundel is tot stand gekomen door de inzet van de volgende mensen: Simone den Hollander, Cathy van Tuijl, Anna van Damme, Carolien de Groot, Neeltje van den Bedem, Chaja Deen, Jeroen Aarssen, Lilian van der Bolt en Heleen Versteegen.

Ik dank hen voor hun bijdrage.

De verschillende bijdragen in deze bundel kunnen ook los van elkaar gelezen worden.